

УДК 94(=411.16)(477.84-22Коцюбинці) «17/19»

Гринюка Б. М.,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
«Адміністрації історико-культурного заповідника
«Давній Пліснеськ»

ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДА СЕЛА КОЦЮБИНЦІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ТА ІСТОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ (XVIII–XX СТ.)

У статті висвітлено історію єврейської громади села Коцюбинці від XVIII ст. до Другої світової війни. Розкрито господарську діяльність та демографічні зміни.

Ключові слова: євреї, Ільяу Вагнер, Голокост, Коцюбинці, Ліски.

На сучасному етапі розвитку науки малодослідженою є локальна історія, повсякденне життя та культурна спадщина єврейської громади в Україні. Тому ця тема має актуальність в контексті збереження історичної пам'яті села Коцюбинці Васильковецької ОТГ Чортківського району Тернопільської області.

У XVIII ст. в містечку Коцюбинці (тепер село) поряд з українцями і поляками проживало єврейське населення. Відомо, що в 1729 р. Манель Арендарз, Норхум Їршевич, Вол Їрфзович, Якуб Воззович, Янкель Єрисей, Вол Зерамарз, Янкель з Давидгів, Лейба Носович та Зорух Абрамович сплачували 4–6 злотих грошового чиншу за право торгівлі в містечку та ін. повинності [2, арк. 67 зв.]. Згодом, в 1732 р., Манель Арендарз, Гершко Манелов Зиц, Норхум Гершович, Якуб Воззович, Гершон Крамарж, Воль Крамарж вже сплачували чинш в сумі 8–12 злотих [2, арк. 85 зв.]. Пізніше, упродовж 1896–1898 рр., в с. Коцюбинці проживало 48 євреїв [13–15], а упродовж 1899–1903 р. – 46 осіб [16–20]. Перед Першою світовою війною чисельність єврейського населення зросла й на 1907–1913 рр. становила 50 осіб [21–26], а в 1925 р., 1929 р., 1930 р. і 1935 р. – 56 осіб [27, с. 47; 28, с. 41; 29, с. 46; 30, с. 53].

Основним їх заняттям була торгівля, шинкарювання і орендування фільварків і корчм, але «лиш деякі проіснували до 1930 р.» [9, с. 323]. На 5 листопада 1914 р. найбільшим орендатором земель місцевого шляхтича Андрія Вікторовича Городиського були євреї Юрій Йосифович Райх та Маркусь Райман. Вони орендували 1100 моргів¹ поля і платили 15 тисяч корон в рік. Другий шляхтич – Людовік Кирилович Городиський, який мав 520 моргів поля і 46 моргів сінокоосу, здавав в оренду земельні ділянки євреям Соломону і Самуїлу Шварцу. Вони орендували всі 566 моргів і платили 36 тисяч корон в рік [5, арк. 195зв.-196].

Під час Першої світової війни єврейське населення, як і українці та поляки, зазнали втрат. Так, на вересень 1916 р. в селі проживали чотири сім'ї вдів: Фрейди Гейман (4 осіб), Кренці Гейдер (3 осіб), Марії Алтшилер (2 осіб) і Рейзі Тенер (5 осіб) [7, арк. 4]. До речі, в липні того ж року Комітет допомоги єврейському населенню, що постраждало від воєнних дій, надав матеріальну допомогу сім'ї Кренці Гейдер. Вона отримала 1 пару жіночого взуття, 1 колготки, 1 жіноче пальто, 1 чоловіче пальто, 2 чоловічі сорочки і 1 жіночу блузку [8, арк. 4]. Отримали також фінансову підтримку сім'ї Марії Алтшилер – 6 рублів, Фрейди Гайман – 7 рублів, Кренці Ейдер – 9 рублів [6, арк. 9, 35зв.] і Рейзі Тенер [6, арк. 37]. У листопаді 1916 р. і січні 1917 р. сім'я купця Абрама Гринфельда (2 особи) отримала допомогу на суму 15 рублів [6, арк. 12, 23, 31], а сім'я Генріха Візеля (2 особи) упродовж листопада 1916 – січня 1917 рр. знімала квартиру й отримувала в місяць 4 рублі допомоги [6, арк. 13зв., 25, 125]. Ймовірно, що його будинок постраждав внаслідок воєнних дій, тому довелося винаймати квартиру.

Окремо відзначимо, що інформації про синагогу в містечку, а потім селі Коцюбинці, не виявлено. У зв'язку з незначною чисельністю, єврейське населення відвідувало синагогу в м. Копичинці. Так, в 1935 р. туди ходили євреї з навколишніх сіл Гадинківці, Котівка, Коцюбинці, Крогулець, Майдан, Мишківці, Новий Нижбірок, Старий Нижбірок, Нижбірок Шляхецький,

¹ 1 морг – близько 0.56 га.

Оришківці, Тудорів і Заремба. До керівного складу синагоги належали: Ісаак Кенігсберг, Якоб Грунфельд, Мойсей Давид Катц, Соломон Тхау, Герман Халперн, Люда Кляйн і Рубін Халперн. На той час синагога мала 4 божниці, лазню, 4 $\frac{1}{2}$ морга поля і дім [4, арк. 14].

Під час німецької окупації єврейське населення зазнало нищення та примусового виселення до таборів примусової праці. Так, на зламі 1943–1944 рр. від 45 до 100 євреїв працювали на фільварку с. Коцюбинці. Подібна ситуація була й на фільварках сіл Головжинці, Козагора, Рожанівка, Свидова, Міловці, Улашківці, Травне, Пробіжна, Добранівка і Королівка. Однак на час приходу радянської армії, вцілили лише окремі євреї з Лісовця (200 осіб) і Товстого [31, с. 101].

З встановленням радянської влади більшість єврейського населення с. Коцюбинці була вивезена чи знищена на території тодішнього Копичинського р-ну Тернопільської обл. Однак на 20 липня 1946 р., в сусідньому с. Чагарі проживало 2 сім'ї (5 осіб) єврейської національності [3, арк. 6], які під час депортації польського населення виїхали на територію Польщі. Ймовірно, що потім вони переїхали до Ізраїлю на постійне проживання.

Окремо відзначимо, що 15 листопада 1943 р. відбулася жахлива подія – розстріл щонайменше 84 осіб єврейської національності на околиці хутору Ліски, яке розташоване на віддалі біля 2 км від с. Коцюбинці [1]. Серед євреїв, яких мали розстріляти був, 17-річний Ільяу Ваґнер. За порадою старших, молодь, котру вели на страту, напала на німецьких солдатів. Однак ті нападників постріляли, а І. Ваґнер втечею врятувався [11]. Між іншим, Парасковія Гермак (жителька с. Крогулець) стала свідком тих подій. Жінка була на полі, що розташоване біля грушок, в ур. «За Дубиною», чула постріли і жіночі крики, які доносилися зі сторони хутору Ліски [12].

Врятувавшись, І. Ваґнер переховувався до приходу радянської армії в мешканців с. Коцюбинці – Дмитра (1900–1989 рр.), Анелі (1904–1950 рр.) та Богдана Карпишин (1930 р. н.). В березні 1944 р. І. Ваґнер повернувся в м. Заліщики, звідки родом були батьки. Як польський підданий, брав участь у взятті м. Берліна.

Після завершення війни повернувся на Гусятинщину, а потім два роки пішки йшов до Ізраїлю, де дослужився до чину майора танкових військ. У 1992 р. І. Вагнер на території хутору Ліски розшукував колективну могилу з останками батьків, але безрезультатно. Не знайшовши поховання, він встановив гранітну плиту з надписом й огородив металевим парканом, але в 2000-х роках огорожу вкрали. Раніше, 7 липня 1996 р. Ізраїльський національний інститут пам'яті катастрофи і героїзму «Яд-Вашем» присвоїв Дмитру, Анелі та Богдану Карпишин почесне звання «Праведник народів світу». На сьогодні в світі більше 20 тис. людей визнані «праведниками», які рятували євреїв від знищення в роки Другої світової війни [32].

Іл. 1. Пам'ятник вбитим євреям на хут. Ліски (1992 р.)

Колективну єврейську могилу знайшли випадково. 6 грудня 2011 р. людські черепи і кістки викопав тракторист, який натрапив на початок поховання – один із трьох ровів, біля яких, розстріляно євреїв під час Другої світової війни. Довжина кожного рову – дев'ять метрів, глибина – близько 0,40–0,50 см [10]. На сьогодні пам'ятник взято під охорону наказом управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації № 42 від 5 квітня 2012 р. та наказом управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації № 14 від 9 лютого 2012 р. [1]. Загальний стан об'єкта незадовільний. Територія пам'ятки потребує подальшого дослідження, упорядкування, ознакування і охорони, бо поблизу стихійний смітник і розоране поле.

Таким чином, в с. Коцюбинці єврейська громада відігравала помітну роль у соціально-економічному житті. У селі основними заняттями євреїв були торгівля, оренда землі та шинкарство, а Перша та Друга світова війна стали трагічними етапами для громади. Особливо жакливою подією став розстріл 84 євреїв на хуторі Ліски (15 листопада 1943 р.). Тому це дослідження – пам'ять про єврейську спільноту с. Коцюбинці, важливий для розуміння регіональної історії України.

Іл. 2. На світлині «праведники»
Дмитро і Богдан Карпишин з с. Коцюбинці

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Тернопільського обласного центру пам'ятко охоронної діяльності. Перелік нерухомих об'єктів культурної спадщини Тернопільської області.
2. Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Ф. 209. Спр. 402. 126 арк.
3. Державний архів Львівської області. Ф. Р-3229. Оп. 43. Спр. 88. 489 арк.

4. Державний архів Тернопільської області. Ф. 231. Оп. 6. Спр. 2047. 19 арк.
5. Державний архів Тернопільської області. Ф. 322. Оп. 1. Спр. 7. 241 арк.
6. Державний архів Тернопільської області. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 2. 208 арк.
7. Державний архів Тернопільської області. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 4. 114 арк.
8. Державний архів Тернопільської області. Ф. 350. Оп. 1. Спр. 5. 11 арк.
9. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики / За заг. ред. О. Соневицька, Б. Стефанович, Р. Дrajньовський. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1974. 926 с.
10. На Тернопільщині масове поховання євреїв знайшли через 68 років. URL: https://te.20minut.ua/Podii/na-ternopilschini-masove-pohovannya-evreyiv-znayshli-cherez-68-rokiv-10214110.html#page_comments.
11. Приватний архів Богдана Гринюки. Інтерв'ю з І. Воробцем.
12. Приватний архів Ольги Савки. Спогади П. Гермак.
13. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳской на рѳкъ Божій 1896. Станиславѳвъ, 1896. 206 с.
14. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳской на рѳкъ Божій 1897. Станиславѳвъ, 1897. 207 с.
15. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳской на рѳкъ Божій 1898. Станиславѳвъ, 1898. 207 с.
16. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳской на рѳкъ Божій 1899. Станиславѳвъ, 1899. 209 с.
17. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳской на рѳкъ Божій 1900. Станиславѳвъ, 1900. 212 с.
18. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳской на рѳкъ Божій 1901. Станиславѳвъ, 1901. 220 с.
19. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳской на рѳкъ Божій 1902. Станиславѳвъ, 1902. 227 с.
20. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѳской на рѳкъ Божій 1903. Станиславѳвъ, 1903. 238 с.

21. Шематизм всего клира греко-католической Епархii Станиславѡвской на рѡкъ Божій 1907. Станиславѡвъ, 1907. 315 с.
22. Шематизм всего клира греко-католической Епархii Станиславѡвской на рѡкъ Божій 1909. Станиславѡвъ, 1909. 235 с.
23. Шематизм всего клира греко-католической Епархii Станиславѡвской на рѡкъ Божій 1910. Станиславѡвъ, 1910. 351 с.
24. Шематизм всего клира греко-католической Епархii Станиславѡвской на рѡкъ Божій 1911. Станиславѡвъ, 1911. 335 с.
25. Шематизм всего клира греко-католической Епархii Станиславѡвской на рѡкъ Божій 1912. Станиславѡвъ, 1912. 335 с.
26. Шематизм всего клира греко-католицької Епархii Станиславiвскої на рiк Божий 1913. Станиславiв, 1913. 337 с
27. Шематизм всего клира греко-католицької Епархii Станиславiвскої на рiк Божий 1925. Станиславiв, 1925. 325 с.
28. Шематизм всего клира греко-католицької Епархii Станиславiвскої на рiк Божий 1929. Станиславiв, 1929. 186 с.
29. Шематизм всего клира греко-католицької Епархii Станиславiвскої на рiк Божий 1930. Станиславiв, 1930. 194 с.
30. Шематизм всего клира греко-католицької епархii Станиславiвскої на рiк Божий 1935. Станиславiв, 1935. 213 с
31. Hryciuk G. Represje niemieckie na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1941–1944. *Pamięć i sprawiedliwość*. № 1 (12). Warszawa, 2008. S. 79–112
32. Memorial URL: <http://db.yadvashem.org/righteous/righteousName.html?language=en&itemId=4041893>.